

Б. ЧАДИКОВСКИ

НЕКОИ МОМЕНТИ ОД СОЗДАВАЊЕТО И РАЗВИТОКОТ НА СЛУЖБАТА ЗА БЕЗБЕДНОСТ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ОСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈНА И РЕВОЛУЦИЈАТА

Уводни забелешки

Прашањето за создавањето и дејноста на Службата за безбедност во Македонија во периодот на Народно-ослободителната борба и Народната револуција досега систематски не е проучено. Во нашата историографија на оваа тема засега сè уште не ѝ е посветен посебен труд. Во публикуваните, пак, написи објавени во печатот и во стручните списанија се обработувани само одредени настани без претензија на научна обработка. Најголем број вакви написи се публикувани во јубилејните броеви на стручното списание на Секретаријатот за внатрешни работи на СР Македонија, „Безбедност“, во кое се објавени пред сè сеќавањата на одредени учесници кои директно или индиректно учествувале во организирањето и во работата на оваа служба.

При пишувањето на трудов се користени објавените архивски материјали и сеќавањата на учесниците. Недостигот од документација особено од првите години на Револуцијата во голема мера го отежнуваше целосното согледување на оваа проблематика. Токму поради тие причини, во овој труд се прави обид да се долови почетокот на создавањето на оваа служба во Македонија во текот на Ослободителната војна и Револуцијата сè до официјалното формирање со познатата Наредба на врховниот командант на Народно-ослободителната војска на Југославија, другарот Јосип Броз Тито, т.е. до 13 мај 1944 година.

Написот е откупен по наградниот конкурс.

Првите нитулици на службата за безбедност во Македонија

Создавањето, растежот и дејноста на Службата за безбедност во Македонија тесно е поврзана со дејноста и растежот на КПЈ за Македонија и дејноста на партизанските одреди и Народно-ослободителната војска на Македонија како и на првите органи на народната власт во Ослободителната војна и Револуцијата во 1941—1944 година. Всушност, паралелно со подготовките за почетокот на Востанието и неговиот натамошен развој се одвива и процесот на создавањето на функцијата на безбедност што во крајна линија водеше и доведе до создавање посебни органи за безбедност. При ова веднаш може да се каже дека раководната улога во создавањето на Службата за безбедност во текот на Револуцијата ја имаше КПЈ за Македонија и Главниот штаб на НОВ и ПОЈ за Македонија. Богатото искуство што КПЈ го имаше во предвоениот легален и илегален период, како во борбата со полицијата така и во борбата за чистота на своите сопствени редови од разни провокатори и уфрлени агенти, се искористени во почетокот на Востанието и по подоцнежниот период за создавање и за натамошна успешна дејност на Службата за безбедност за време на Револуцијата и подоцна.

Создавањето на Службата на безбедност во Македонија започнува во првите месеци на окупацијата на Македонија од страна на Бугарија во 1941 година.¹⁾ Оваа функција се одвива во составот на првата Покраинска воена комисија формирана од страна на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија. Поточно, пред крајот на јуни, непосредно по нападот на Советскиот Сојуз од страна на Германија, Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија ќе ја формира оваа комисија како резултат на притисокот на самото партиско членство врз тогашното раководство со цел партијата да се стави во мобилност и подготовки за претстојното оружено востание²⁾.

Покрај секторот за политичката дејност во бугарската војска и за организирање на диверзантска дејност, во рамките на оваа воена комисија се формира како посебен трет сектор — сектор за разузнавачка служба. Тргувајќи од непосредните задачи на Партијата, а во условите на нејзиното подготвување и подготвување на народот за оруженото востание и дејноста на овој сектор на комисијата ќе се одвива во таа насока. Во оваа смисла меѓу најзначајните задачи што ги добива секторот за разузнавачката служба се оние што се однесуваат на при-

¹⁾ Видете: Бранислав Шикиќ, Дејноста на воената комисија при Покраинскиот комитет во 1941 година, в. „13 ноември“, Скопје, год. VI, бр. 6 стр. 12, од 1967 година.

²⁾ Видете: Лазар Колишевски, Мајски и јунски дани 1941 године у Македонији, Четрдесет година, књига пета 1941—1945, стр. 114.

бирање податоци за движењето на воените единици, на возниот ред на движењето на возовите, особено на оние што пренесуваат воени единици, мунисија и друга воена опрема.

Понатаму, дејноста на секторот не беше свртена само кон прибирање податоци од разузнавачки карактер за непријателот, туку таа беше свртена и кон своите сопствени кадри и акции заради нивна заштита од непријателот. Во таа смисла е пројавена грижа и надзор врз работата на посебната група што работеше врз изработка на запалки, бомби, пеколни машини и слично, а за потребите на партизанските одреди, кои требаше веќе да се создадат, односно за потребите на диверзантските групи и акции.

Воената комисија за време на своето постоење одржала четири состаноци на кои, покрај другите прашања, го разгледувала и проблемот околу изработката на емисиона радиостаница, собирање радио-апарати, како и за начинот како да се приберат податоците за движењето на возовите кои доаѓаат предвид за дигање во воздух и за користење на таа цел на бугарската партиска организација при железниците во Скопје³⁾. Но, дејноста на оваа воена комисија набргу ќе престане.

Меѓутоа, новоформираниот Покраински комитет, на чело со Лазар Колишевски, како што е познато, во почетокот на септември 1941 година презема веднаш најразлични мерки за започнување на оруженото востание, а за таа цел формира и Покраински воен штаб за Македонија. Во оваа смисла почнуваат да се формираат и поголем број воени штабови и при месните комитети на КПЈ за Македонија, а во склопот на овие мерки е донесена и Одлуката за организирање на првите партизански одреди.

Се поставува прашањето, дали во овој период на непосредното организирање на востанието постои и натаму определена служба или сектор со специјална задача сврзана со разузнавачката функција или таа се пренесува на друг и на кого.

Бидејќи засега нема пишан документ, кој би дал одговор на ова прашање, ние извлекуваме заклучок за ова низ анализата на дејноста на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија и Главниот штаб на НОПО на Македонија и дејноста на месните комитети на воените штабови, кои непосредно се ангажирани во подготвувањето на партизанските одреди и формирањето на нивните раководства и на потребниот број борци, како и на определувањето на теренот на нивното дејствување. Во оваа смисла функцијата на безбедноста по сила на потребата станува задача и на партиските комитети и воените штабови, кои мораат да водат сметка и за конспиративноста за своето сопствено дејствување и врз собирање податоци за ис-

³⁾ За ова поопширно во цитираната статија на Бранислав Шикиќ.

питување на силите на непријателот и теренот на акцијата. Така, на пример, воениот штаб на Прилеп, меѓу другото, работи и на прибирање податоци за испитување на тунелите за нивно минирање и слично.

Нешто повеќе, оваа функција веднаш им станува и примарна задача на секој член на Партијата и на нејзините симпатизери и сите борци на партизанските одреди. За ова ни даваат податоци многубројните документи, прогласи, писма и други материјали издадени од Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија и Главниот штаб на НОПО на Македонија, како и од страна на месните комитети и нивните воени штабови.

Меѓу првите документи од ваков карактер посебно место заема „директивното писмо на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија“ од септември 1941 година, упатено до сите членови на партијата, скоевците и вонпартијците во Македонија, со кое тие се повикуваат на оружена борба против окупаторот⁴). Во него, покрај општиот повик за борба против окупаторот, се повикуваат членовите и за борба за чистење на своите редови и во таа насока за борба и против сите колебајви елементи во партијата. Во врска со ова во писмото се вели:

...„Да ги исфрлиме од своите редови сите плашливци и колебајвци, сите оние што зборуваат дека уште не е време, оти сè уште треба да се чека, дека нема услови итн. Тие се обични саботери и кукавици, кои ја кочат нашата борба и деморализираат во нашите редови“ (Подвлекол Б. Ч.).

Пред крајот на ноември 1941 година, согледувајќи ја настанатата положба со партизанските одреди, а имајќи ги предвид задачите што претстојат, Покраинскиот комитет ќе испрати до сите месни комитети во Македонија Окружница⁵) во која, покрај другото, ќе му посвети посебно место и овој пат на прашањето на потребата од чистота во партијата од класниот непријател и потребата од конспирација во работата на партиската организација. Така, во Окружницата се вели:

⁴) Видете: Директивно писмо Покраинског комитета — КПЈ за Македонија, на челу са Лазаром Колишевским, свим члановима партије, скојевицима и ванпартијцима у Македонији којим их позива на оружану борбу против окупатора, Зборник документа и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Београд, 1952 године, Војно историјски институт ЈНА том VII књига 1, стр. 35.

⁵) Окружница бр. 1 на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија до месните комитети на КПЈ, Извори за ослободителната војна и револуција во Македонија 1941—1945, ИНИ Скопје — 1968 година, том I книга прва, документ 12, стр. 64.

...„Да се изврши чистење на партијата од горе до долу. Да се исфрлат од партијата... сите паничарски и антипартиски елементи ... сите што создаваат паника и деморализација и што се колебаат... и да се внимава да не се вовлечат во нашите редови луѓе на класниот непријател... да се бори да се чува најстрога конспирација. Секое кршење на конспирацијата треба најстрога да се казни“ (Подвлекол Б. Ч.).

Во оваа смисла е и писмото на Покраинскиот комитет на КПЈ на Македонија од јануари 1942 година⁶⁾, во кое повторно се зборува за конспирацијата, но истовремено и за држењето што треба да го има секој член пред класниот непријател.

...„За да може нашата партија да работи, пишува во писмото, таа треба да е неуловлива за непријателот, невидлива, покриена со дебело перде на конспирација“ (Подвлекол Б. Ч.).

Откако се укажува дека конспирацијата е на ниско ниво, се дава упатство како таа да се чува. Во врска со ова, во писмото се вели:

...„Да нема љубопитство, материјалот да не се носи по џебови, состаноци да се организираат само по станови, нелегалците да не излегуваат преку ден и слично“.

Со слична содржина е и директивното писмо на ПК на КПЈ за Македонија исто од јануари 1942 година⁷⁾, во кое во точка 7 се вели:

...„Потребно е да се преземат мерки за јакнење на организацијата, а кадрите да се осигураат за замена од некомпромитирани лица, кои утре ќе ги заменат нашите сегашни другари. Потребно е до максимум да се подигне конспирацијата и контролата на секој член. Класниот непријател со сите сили настојува да се вовлече и да ја разбие Партијата. Тој организира следење на членовите и други мерки и поради тоа е потребно да се преземат мерките: внимателност, да се избегнуваат состаноци по улици, провала на куќи, да се престане со меѓусебните приказни што треба и што не треба. Секој треба да го знае она што е нужно“. (Подвлекол Б. Ч.).

За држењето пред класниот непријател посебно е карактеристичен и материјалот на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија од октомври 1942 година, во кој посебно се обработува и прашањето за конспирацијата. Во врска со ова се вели:

⁶⁾ За конспирацијата и држењето пред класовија враг, Извори, том I — книга прва, док. бр. 18, стр. 103.

⁷⁾ Директивно писмо Покраинског комитета КПЈ за Македонију од јануара 1942 године, Зборник докумената... том VII книга 1, документ бр. 16, стр. 56.

...„Бедемот кој нè штити од налетите на непријателот за да ја открие нашата работа и да ја разбие партијата е конспирацијата. Од цврстината на тој бедем зависи колку ќе ја зачуваме нашата работа, нашата Партија. Затоа конспирацијата и нејзините правила за секој комунист мора да бидат врховен закон. Кршење на конспирацијата денес е злочин рамно на најголемо предавство. Само ако секој комунист биде свесен за значењето на конспирацијата, нашата Партија ќе може да го одолее и да го издржи налетот на непријателот“.

Во материјалот понатаму се обработуваат некои основни правила на конспирацијата, па се заклучува дека: „Во придржувањето кон конспиративните правила е најголемата гаранција да не се падне во рацете на непријателот.“⁸⁾

Следејќи ја работата на партиските организации во партизанските одреди, а земајќи го предвид мошне големото значење што членовите на Партијата можат да го одиграат во оваа смисла, Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија во едно свое упатство⁹⁾ посебно го обработува и проблемот на чистотата на своите редови во партизанските единици од уфрлените агенти и во врска со тоа укажува:

...„Треба да се контролира влегувањето на секој по еден во четата и неговата работа, оти окупаторот ќе настои да фрли во партизанските редови шпиуни и провокатори, со разни задачи (обавештајна служба, пречење на работа во четата, подли убиства на раководни другари итн.). Исто така, да се следи добро и да се немилосрдно спречуе опитот на непријателот да го компромитуе партизанскиот покрет со уфрлање на свои „партизани“, кои го пљачкајат и тероризираат селското население. Оваквија типови треба да се сослушат пред народо и јавно да се расклинакајат и стрелајат. Исто така будно да се пази на сите гласови кои непријателот ги шири за партизаните („српски четници“, „италијански платеници“, „разбојници“ итн.) и на зборовите и во летоците да се расклинакајат неговите подли намери“.

На какви сè тешкотии во оваа работа се наидуваало и дека повиците на Партијата беа оправдани и нужни укажувал своєвремено и Мирче Ацев, тогаш член на Покраинскиот комитет, кој во својот Осврт за работата на партиската организација во Македонија доставен до Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија, меѓу другото, изнесува дека „Имало појави

⁸⁾ Држањето пред класниот непријател, Извори... том I книга прва, док. 53, стр. 354.

⁹⁾ Упатство на ПК и КПЈ за Македонија до партизанските организации во партизанските одреди, Извори... том I книга прва, док. 7, стр. 313.

во партијата да влегуваат луѓе недостојни за партијата, па дури и шпиони на класниот непријател¹⁰⁾.

Мерки за безбедност во овој период се спроведуваат, исто така, и преку Покраинскиот воен штаб. Посебно карактеристична во оваа смисла е Наредбата што Покраинскиот воен штаб во јуни 1942 година ја упатил до сите воени раководства,¹¹⁾ а во која, покрај другото, се зборува и за конспирацијата меѓу борците на партизанските одреди.

...„Потребно е упорно да се развива конспирација меѓу партизаните, се вели во Наредбата. Никој надвор од четата не смее да знае каде се наоѓа логорот на четата, нити пак смее да се пушти во логорот или неговата близина. Куририте, храната и другите пратки треба да се примат далеку и на друга страна од логорот. Никој отстрана не смее да знае која акција ќе се изврши каде и како. Никој не смее да знае каков е внатрешниот живот на четата... Во исклучителни случаи да се организираат убиства на шпиони, меѓутоа во никој случај не смее да се помине во тероризам. Ваквите убиства се дозволени само против најопасните шпиони, кои директно ја издаваат нашата борба и кои се омразени од народот“.

Напоредно со ангажирањето на сите членови на Партијата и симпатизерите, како и на борците на партизанските одреди за конспиративност и сè што е сврзано со безбедноста, веќе во средината на јуни 1942 година се среќаваат материјали од кои може да се заклучи дека се раѓа мислата за ангажирање и на конкретни поединци во оваа смисла во лицето на политичкиот комесар и одговорното лице за воено-револуционерната работа во окружните и месните комитети. Во таа смисла во Упатството на Главниот штаб на НОП на Македонија од јуни 1942 година¹²⁾ меѓу задачите на политичкиот комесар се среќава и тоа дека е тој должен:

...„Да се грижи да обезбеди безбедност на престојот. Тој треба да бара од комесарот редовна стража каде што логорува дружината, одржување постојана врска со соседните дружини на нашите партизани и постојано набљудување на непријателот... комесарот ја организира борбата против петтата колона како разбивач на народното единство и помагач на народот“ (Подвлекол Б. Ч.).

¹⁰⁾ Осврт на Мирче Ацев, член на Покраинскиот комитет на КПЈ за Македонија за работата на партиската организација од мај 1942 година, Извори, том I, книга прва, док. 31, стр. 177.

¹¹⁾ Наредба Покраинског штаба НОП одреда Македоније од јуна 1942 године свим војним руководиоцима о начину дејства партизанских одреда, Зборник докумената..., том VII, — књига 1, документ 26, стр. 89.

¹²⁾ Упутство Главног штаба НОП одреда Македоније од јуна 1942 године о задацима и улози политичких комесара, Зборник докумената...,

Нешто поконкретни податоци среќаваме и во Окружницата на ПК на КПЈ за Македонија од септември 1942 година за военореволюционерната работа, упатена до сите месни комитети, месни поверенства и партиските комитети во партизанските одреди.¹³⁾ Во оваа Окружница, која ги дава основните насоки за воено-революционерната работа на територијата на Македонија, а која во исто време укажува и на пропустите и на слабостите што во оваа смисла се направени, му се посветува внимание и на проблемот на врските. Нејзиното значење се состои и во тоа што за работата во заднината се предвидува посебно лице за работа по воено-революционерна работа. Сметајќи дека врските имаат значајно влијание за натамошната работа во Окружницата се вели:

...„Да се воспостават цврсти, сигурни и конспиративни врски како меѓу штабовите на четите и штабовите на одредите, меѓу соседните чети и соседните одреди, така и меѓу штабот на одредот и во ОК одговорниот за воено-революционерната работа (а преку него или пак директно со главниот штаб) односно меѓу четни штабови и другарите од МК одговорни по воено-революционерен сектор на чии сектор се наоѓаат. (Засага за четите како партиска така и воена директивна врска е само онаа преку одредскиот партиски комитет или одредското биро, додека преку МК е советодавна. За одредските комитети и штабовите директната партиска врска е само ОК, односно другарот од ОК по воено-революционерен сектор и главниот штаб). Им свртуваме внимание на другарите за големото значење за цврстите и конспиративни врски и за изборот на курири. Во овој поглед да се заведе строга лична одговорност“.

Определувањето на задачите и таа за безбедност како задача на политичкиот комесар, а во извесна смисла и на лицето одговорно за воено-революционерна работа, укажува на тоа дека треба да се очекува оти веќе се раѓа идејата за создавање посебна мрежа на одредени лица, кои оваа задача ја вршат непосредно на теренот, на кој дејствува одредот, односно партиската единица. Во оваа смисла нè уверува и Соопштението на партизанскиот одред „Питу Гули“ од 30 септември 1942 година упатено до населението на Крушевската околина, во кое дури и директно се укажува на постоењето на тајна известителна служба во одредот.¹⁴⁾

том VII, книга 1, докуменат 27, стр. 93, слично упатство издал и Главниот штаб за Црна Гора, Бока и Санџак во 1941 год.

¹³⁾ Директивно писмо од ПК на КПЈ за Македонија до партиските раководства по војно-революционерна работа од 25 септември 1942 година, Извори..., том I, книга прва, док. 49, стр. 325 и след. Писмото е напишано непосредно по доаѓањето на инструкторот на ЦК КПЈ Добривоје Радосављевиќ во Македонија, а по извршената анализа за состојбата во Македонија.

Во овој документ, откако се укажува дека се откриени двајца уфрлени агенти на бугарската полиција во одредот „Питу Гули“ и оти тие се изведени пред народен суд, меѓу другото, се вели:

...„По налог на крвавата бугарска фашистичка полиција, тие (шпионите м. б.) земаа за должност да влезат како четници — народни партизани во одредот „Питу Гули“ со тоа овој одред или пак некој дел од одредот во згоден момент да го предадат во рацете на бугарската крвава фашистичка полиција и на таков начин да го уништат одредот, или пак ако тоа не им успее, тогаш да го растураат одредот на тој начин што ќе ги отепат раководните луѓе — водството — на одредот и на тој начин четите на одредот „Питу Гули“ да ги растураат.

За оваа предавничка работа ветено им е од страна на полицијата на секој по 30.000 лева а посебно за секој отепан четник (партизан — м. б.) по 20.000 лева.

Меѓутоа, тајната известителна служба на одредот „Питу Гули“ ја откри навреме оваа работа, и како такви овие луѓе се фатени и изведени на сослушување и тие ја изнесоа сета работа“. (Подвлекол Б. Ч.).

Во овој период, понатаму се појавуваат и таканаречени известителни пунктови во поголемите градови во Македонија, односно во сите најосетливи пунктови на окупаторската власт, дүри и во одделни полициски служби на окупаторот, како и во воени единици. За ова ни дава податоци еден од првите раководители на подоцна формираната ОЗНА за Македонија. Така, во интервјуто објавено во списанието „Заштита“, орган на РСВР на СР Македонија, во број 2 од 1964 година, по повод 20-годишнината на службата за безбедност, се дадени следниве податоци:

...„Скоро во сите поважни органи, организации, полицијата, војската, железницата, поштата и другите институции на окупаторската власт, постоеја луѓе на народноослободителното движење — комунисти, симпатизери и родољупци. Во оние, пак, установи, каде што такви луѓе немаше, движењето настојуваше да го организира добивањето на потребните известувања посредно, преку свои најпогодни лица за таа работа. Така, во почетокот на 1942 година, народно-ослободителното движење имаше свои пунктови на „безимена ОЗНА“ (за кои јас знам) во Обласната полиција во Скопје, во Обласната полиција во Битола, во полициските начелства во Прилеп, Куманово, Велес, Битола, Струмица, Ресен, Тетово. Во одделни воени единици во Скопје, Битола, Прилеп, Гевгелија, Кавадарци, во скопското и во битолското јавно обвинителство, потоа во поштите во Скопје, Велес, Прилеп, Ку-

¹⁴⁾ Саопштење партизанског одреда „Питу Гули“ од 30 септембра 1942 године народу крушевског среза о стрелјању два шпијуна, Зборник докумената..., том VII, књига 1, документ бр. 38, стр. 132.

маново, на железничката станица во Скопје, скоро во сите фашистички младински организации, во поголем број на контрачетите, четничките и балистичките формации итн.

Борците на „безимената ОЗНА“ добиваа директива за работа од партијата и воените штабови. Тие се држеа на специјална врска и беа чувани во длабока конспирација, затоа што нивниот живот беше изложен на секојдневна опасност“.

Овие известителни пунктови поврзани со партиските комитети и воените штабови, односно со лица задолжени во воените штабови за работа по известителната служба ги претставуваат во овој период првите јадра и повисок степен на известителна служба, чии искуства ќе послужат во натамошното организирање на известителната служба во Македонија, а чија дејност ќе се вклопи своевидно во таа организација.

Од досега изнесеното може да се види дека прашањето на конспиративноста, будноста, заштитата на првите партизански одреди од уфрлени агенти, провокатори и класни непријатели, разни колебливци и антипартистички елементи се јавува во овој период како неминовна функција на безбедноста со единствена цел да се зачува партијата и првите партизански одреди, односно да им се овозможи непречена дејност и растеж. Грижата за ова потекнува од Партијата и Главниот штаб преку нивните Директивни писма, Наредби и Окружници, но таа во исто време станува и обврска на секој член на Партијата, на секој борец, на секој симпатизер на Народно-ослободителната борба. Па сепак, во овој период таа е предимно задача на раководствата на партијата и одредите.

Формирање известителна служба во оперативните зони и во партизанските единици

Во текот на 1943 година се засилува активноста на партизанските одреди и доаѓа до нивни натамошен значаен растеж. Оружената борба се развива до степен на општонародно востание, а бројот на партизанските одреди и други воени единици се зголемува до таа мера, што тие прераснуваат во крупни воени единици, баталјони и бригади, а подоцна во текот на 1944 година се формираат и дивизии. Во овој период територијата на Македонија се поделува на пет оперативни зони.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Видете: Наредба на делегатот на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ Светозар Вукмановиќ — Темпо од март 1943 година до Главниот штаб на народноослободителната војска и партизанските одреди на Македонија, Зборник докумената, том VII, књига 1, докуменат 68, стр. 217.

Тактиката на војувањето значително се менува со тоа што создадените покрупни воени единици дејствуваат на поширока територија и изведуваат покрупни воени операции.

Паралелно со овие реорганизации, се создаваат и помошни служби при штабовите, во чии состав посебно место ќе заземе известителната служба. Во оваа смисла е и Наредбата издадена на 15. III. 1943 година за формирање помошни служби при штабовите на оперативните зони и самостојните одреди на Македонија.¹⁶⁾ Во наредбата за нивното формирање се дадени деталини инструкциони упатства и задачи за организирање на известителната служба. Известителната служба е замислена така, што таа треба да се организира во зоните, односно во подрачјето на дејствувањето на самостојниот одред. Оваа задача му е доверена на посебно лице во штабот на зоната, односно на одредот.

Понатаму, предвидено е и создавање мрежа на известителни пунктови и известители во секое село и град. Нивната работа, според оваа Наредба, мора да биде конспиративна, а една од основните задачи им е:

— да ја откриваат фактичката сила на непријателот, неговите намери во блиската и подалечна иднина;

— да ги откриваат прикриените непријатели на НОВ во селата, слободната територија и уфрлените непријатели во самите одреди;

— да прибираат конкретен обвинителен материјал за одделни лица со непријателска дејност и слично.

Со оглед на значењето на овој документ, преведуваме дел на Наредбата во која е дадена инструкцијата за формирање известителна служба во Македонија.

...„Секоја зона и самостоен одред, пишува во наредбата, се должни добро да ја организираат известителната служба на своето подрачје. Оваа задача, организирање известителна служба да му се довери на еден добар и искусен другар, кој ќе биде известителен офицер при штабот.

При организирање известителна служба да се води сметка мрежата на известителните пунктови и известувачи да го зафати секое село и град. Да се води понатаму сметка за тоа известителната служба да мора да биде најстрого законспирирана.

Известителната служба треба да ја открие не само фактичката состојба кај непријателот, туку и неговите идни намери во блиска или подалечна иднина. Освен тоа, треба да ги открие и скриените непријатели на Народноослободителната борба, кои потајно работат по нашите села во зад-

¹⁶⁾ Наречење делегата врховног штаба НОВ и ПОЈ од 15 марта 1943 године штабовима оперативних зона и самосталних одреда за организирање помошних служби штабова, Зборник докумената..., том VII, книга 1, документ бр. 69, стр. 225, поглавје III.

нината, а често прикриено се уфрлуваат и во нашите одреди. Притоа мора да се води сметка органите на известителната служба да не смеат да вршат апсења, туку само да прибираат конкретни обвинителни материјали кои му ги доставуваат на штабот“.

Наредбата, со која се формира известителната служба во Македонија, всушност, значи конкретизација на Упатството за организационата структура и основните задачи на известителната служба на ослободената и неослободената територија, донесено од страна на Врховниот командант на НОВ и ПОЈ, другарот Тито, од ноември 1942 година.¹⁷⁾ Таа доаѓа во време на крупните темелни и критички анализи на двегодишното искуство од партизанското војување и преземената реорганизација темелена врз специфичностите на развитокот на Народно-ослободителната борба во Македонија.

Натамошната разработка на оваа Наредба доаѓа по Преспанското советување на ЦК на КП на Македонија и Главниот штаб, на кое се донесени и одлуки за формирање крупни воени единици. Имено, реализирајќи ги одлуките на Преспанското советување, Главниот штаб на НОВ и ПОМ ќе донесе своја Наредба бр. 2 од 19. VIII. 1943 година,¹⁸⁾ според која оружените сили на македонскиот народ се состојат од народно-ослободителната војска и партизански одреди. Беа формирани пет оперативни зони со штабови на зони кои имаат разни единици — бригади и баталјони со чети и други одделенија. Партизанските одреди имаат свои штабови и неколку чети и диверзантски групи.

¹⁷⁾ Видете: Упатство врховног команданта НОВ и ПОЈ друга Тита од ноевмбра 1942 године о организационој структури и основним задацима обавештајне службе на ослобођној и неослобођеној територији, Зборник докумената..., том II, књига 6, стр. 460. Врз база на ова упатство другарот Тито веднаш издава и наредба од 27 ноември 1942 година до Главниот штаб на НОВ и ПО за Словенија за организационата структура на известителната служба на подрачјето на Словенија и за донесување на известителните извештаи.

Оригинал од наредбата отчукан на машина за пишување, латиница, се наоѓа во Историскиот архив на ЦК на Словенија.

Упатството е напишано до 27 ноември а е доставено до крајот на ноември и почетокот на декември до сите главни штабови, штабовите на корпусите и на дивизиите непосредно потчинети на Врховниот штаб.

Со упатство се одредува создавање единствена организација на известителната служба на ослободена и на неослободена територија, како и во оперативните единици на народноослободителната војска на Југославија.

¹⁸⁾ Наредба Главног штаба НОВ и ПО Македоније од 19 августа 1943 године о организационој структури јединица и регулисању у њима свакодневног живота и рада, Зборник докумената..., том VII, књига 1, док. 103, стр. 359.

Со Наредбата подецидно се регулира и организацијата на известителната служба и се одредува и нејзината непосредна задача. Објавена под заглавие **Известителна служба**, во наредбата се вели:

...„Секој штаб треба да одреди едно лице погодно за таа работа, да организира известителна служба на теренот на кој оперира штабот (единицата).

На теренот на кој оперира штабот потребно е да се организира известителна служба за во секое време да се знае распоредот на силите на окупаторот, движењето на непријателот, како и неговите намери и расположението на населението.

Во врска со тоа, потребно е да се приберат и податоци за реакцијата и теророт кој го врши непријателот над народот, за тие крвници да бидат изнесени пред воен суд“.

Со истата наредба се задолжуваат сите штабови да доставуваат извештаи непосредно до својот повисок штаб. Наспроти редовните извештаи што штабовите треба да ги доставуваат до своите повисоки штабови во определените во наредбата рокови, податоците од известителен карактер се доставуваат во секое време и тоа веднаш преку специјални курири.

Меѓутоа, покрај овие таканаречени вонредни извештаи, во редовните кои се доставуваат на 15 дена и седмично, штабовите беа должни да поднесуваат и извештаи за целокупната активност на известителната служба или поконкретно за следново:

1. Како е организирана и како функционира известителната служба;

2. За јачината и распоредот на окупаторските сили на територијата на која оперира единицата, и

3. Каква е реакцијата и теророт на окупаторот спрема населението, со давање потребни податоци за извршениот терор и предавање на виновниците на народниот суд.

Овие две Наредби колку што ни е досега познато, претставуваат основни пишани документи, врз кои е градена известителната служба во Македонија во текот на народноослободителната војна. Освен нив, покрај веќе истакнатите документи и заклучоци од првите години на востанието, ќе уследат уште некои упатства во форма на писма до одредени партиски комитети, со кои ќе се дообјаснат наредбите и тоа, главно, по барање од пониските раководства. Во оваа смисла значајно е и писмото на членот на ЦК на КПМ, Кузман Јосифовски — Питу, упатено до Месниот комитет на КПМ Прилеп за работата на известителната служба во заднината, во кое тој дава појаснување за начинот на организирањето на оваа служба во зад-

нината и средината од која треба да се регрутираат кадри за оваа служба.¹⁹⁾

Создавањето на известителните пунктови на територијата на Македонија во услови на окупација, терор, апсења, интернации, догори, убиства и слично, претставува тешка, но и најзначајна дејност на известителната служба во времето на нејзиното создавање. Тргувајќи и користејќи го богатото искуство на работата на партијата, ваквите пунктови, како што веќе истакнавме, се создавани во сите градови во Македонија, во сите села, во најголем број установи, воени единици и организации на окупаторот и на други места каде што за тоа се укажуваше потреба.

Многубројните изворни документи од овој период укажуваат на поставеноста на овие известителни органи. Најголем број документи на оваа служба во ова време се однесуваат за политичката состојба во окупираната Македонија, како и податоци од воено-известителниот карактер. Еден поголем дел на овие податоци посебно е изнесен во писмото што членот на ЦК на КПМ Кузман Јосифовски — Питу ќе им го достави на ЦК на КПМ и на Главниот штаб на Македонија.²⁰⁾ Во нив се истакнува дека се тие добиени преку известителната служба, односно преку известителните пунктови. Во оваа смисла значаен е извештајот на заднинската известителна служба, кој ги сумира дејностите на известителните органи за периодот од 14 август до 14 октомври 1943 година, од кој може да се види дека известителната служба ги добива своите информации дури и од највисоките извори на окупаторот.²¹⁾ Ваквата поставеност на известителните органи и извештаите, кои се добиваат, му овозможуваат на политичкото раководство да може пореално да ја согледа политичката состојба во Македонија, а на военото раководство да му ги даде оние показатели за реализација на нивната воена тактика, со што всушност службата се поставуваше како моќно оружје при градењето на политичките ставови и при командувањето.

¹⁹⁾ Писмо од Кузман Јосифовски, член на ЦК на КПМ — до Месниот комитет на КПМ на Прилеп, Извори..., том I, книга 2, — стр. 390, док. бр. 84. Писмото е пишувано на 17 октомври 1943 година. Слично на ова е и писмото на Страхил Гигов, член на ЦК КПМ пишувано до Мито Мицајков, член на Окружниот комитет на КПМ за Куманово, Крива Паланка и Кратово од 24 март 1944 година, Извори..., том I, книга трета, док. 35, стр. 197.

²⁰⁾ Писмо од Кузман Јосифовски, член на ЦК на КПМ, до Централниот комитет на КПМ од 13 октомври 1943 година и писмо од 27 ноември 1943 година, Извори..., том I, книга 3, стр. 371 и след. како и писмо од октомври 1943 година упатено до Павле Јовичевиќ член на Обласниот комитет на КПЈ за Косово, Извори..., том I, книга 2, стр. 363.

²¹⁾ Извештај позадинске обавештајне службе народноослободилачког покрета Македоније о ситуацији на окупираној територији Македоније за период од 14 августа до 14 октобра 1943 године, Зборник докумената..., том VII, књига 2, док. 60, стр. 136—151.

Народно-ослободителни одбори и организација на службата за безбедност

Напоредно со ангажирањето на сите членови на Партијата, на Скоевската организација и борците на партизанските одреди, како и со веќе одредените луѓе, кои ќе работат непосредно на проблематиката на безбедноста, во 1942 година во оваа проблематика се вклучуваат и органите на народната власт, кои се формираат паралелно со растежот на оружената Народно-ослободителна борба и на партизанските и воени сили. Иако во првиот период на борбата, па сè до средината на 1942 година, овие органи, кои носат најразлични називи: како што се одбори за народна помош, народни комитети и слично, се органи на борбата, тие, истовремено, вршат и низа функции на власт. Нивната основна задача во прво време се состоеше во собирање помош за народно-ослободителното движење и тоа врз широка основа, но подоцна таа значително се проширува и, меѓу другото, тие се зафаќаат и со задачи од известителна дејност, со организирање курирска служба и слично.

Оваа дејност се однесува пред сè на собирање податоци за движењето на окупаторските воени сили, за нивната намера, правец на движење и бројност и слично. Во сите подрачја во кои во овој период се формираат овие органи (Велешко, Прилепско, Крушевско, Битолско, Ресенско и делумно Скопско), структурата и составот им се слични. Составени се, главно, од командант или началник, политички комесар, комесар за исхрана. Известителната служба во нив, пак, е водена, главно, од командантот или за тоа посебно одредено лице.²²⁾

Од какво значење беше дејноста на овие органи на народната власт во прибирањето податоци за распоредот и силата на непријателот, зборуваат многу материјали од овој период. Мошне карактеристичен е секако примерот на нападот на полициската станица во селото Кажани од страна на одредот „Даме Груев“. Пред оваа акција одредот добил податоци за распоредот и бројноста на окупаторската војска и полиција од членовите на воениот комитет.²³⁾

Во периодот 1941—1942 година на територијата на Македонија е регистриран 121 орган на Народно-ослободителната борба. Најголемата активност на овие органи е пројавена на територијата на Азот — Велешко. Нивната организациона структура е слична како и кај другите, со тоа што тука се јавува посебно лице задолжено за работа по известителната служба.

²²⁾ Поопширно видете: Д-р Миле Тодоровски — Партизанските одреди и народноослободителната војска на Македонија во ослободителната војна и револуција 1941—1944, Скопје 1972 година, стр. 226 и след. издание на Институтот за национална историја.

²³⁾ Исто..., стр. 228.

Одговорното лице по оваа служба, покрај другото, беше должно да стапи во контакт со одговорните по известителната служба од другите тајни комитети, т.е. органи на народната власт, за да ја координираат меѓусебно работата, а во прв ред да се обезбеди посебна бдност за акциите и движењето на непријателот, да се води сметка и да се добиваат податоци за бројната состојба на непријателот и евентуално за мерките што тој има намера да ги презема и слично.²⁴⁾

Проблематиката поврзана со безбедноста, со оглед на нејзиното значење, била третирана и на заедничките состаноци и советувања на првите револуционерни органи на народната власт за одредени подрачја. Така, во летото 1942 година е одржано советување на тајните комитети, т.е. на органите на народната власт во Азот. Меѓу многубројните заклучоци што се донесени се набројуваат и такви што се однесуваат на работата околу мерките за безбедност.²⁵⁾

Имено, во заклучоците е предвидено во секое село да се формира селска стража со задача, особено ноќе, да го заштитува населението од насилства и провокации на окупаторската војска и полиција, понатаму, на шпионите и на оние што му нанесле штета на движењето, без знаење на тајниот комитет, одредот да не презема никакви санкции, како и задолжението да се подобрува редовната врска, со тоа што од најсигурни луѓе да се одделат курири за врска со партиското раководство и со партизанската чета.²⁶⁾

Вакви советувања, на кои е разгледувана работата на револуционерните органи на борбата, односно на народната власт во Македонија, на кои му е посветено значајно место и на проблемот на безбедноста, известителната дејност и слично се одржани и во Крушевско и во Прилепско.²⁷⁾

Поврзаност на народот со службата за безбедност

Карактерот на задачите што ги извршуваше известителната служба го бараше постојаниот контакт со непријателот, но во исто време и постојаната помош од народот. Во постојаната борба со непријателот и домашните предавници, во секојдневната конкретна акција, сфатена како служба на народот, таа секогаш ја имаше неговата безрезервна поддршка и помош. Во кратката, но богата историја целата нејзина дејност

²⁴⁾ Видете: Д-р Владо А. Ивановски, Настанувањето и активността на револуционерните органи на борбата и власта во Македонија во 1941—1942 година, Гласник на ИНИ, год. XI, бр. 3, 1967 година, стр. 149 и след.

²⁵⁾ На исто место.

²⁶⁾ На исто место и Д-р Миле Тодоровски, цитираната книга, стр. 229.

²⁷⁾ На исто место.

е поврзана со народот. Многубројните документи и сеќавања на раководните македонски револуционери и припадници на службата на безбедноста ја истакнуваат таа постојана врска.

Така, сеќавајќи се за Народно-ослободителната борба во Тиквешко, Вера Ацева во статијата „Тиквешките селани на стража“ мошне релјефно ја истакнува таа врска, укажувајќи дека сите податоци за состојбата на теренот и намерите на непријателот тие ги имале секогаш од прва рака.²⁸⁾ Податоците ги добивале од селските кметови, кои во исто време биле и членови на народно-ослободителните одбори или симпатизери на НОД. Движењата на партизанските единици биле секогаш безбедни, зашто за секое движење на окупаторската бугарска војска е добивано известување од првиот селанец. „Слободно се движевме, пишува таа, зашто на стража се наоѓаа сите селани“.

Во Мавровско, исто така, според замислата на окупаторот, кметовите требало да ја одиграат улогата на нивните „очи и уши“. Меѓутоа, благодарение на големото влијание на партијата кај населението од овој крај, кметовите од најголем број села ја играле спротивната улога. Тие за намерите и акциите на окупаторот ги информирале партизаните. Во Маврови Анови, каде што се наоѓал центарот на окупаторската власт за ова подрачје, за акциите на окупаторот секогаш биле информирани партизанските единици и тоа преку продавачите, келнерите и други лица, кои имале контакт со непријателот, но и пред сè со партизаните. Во овие места и малите деца се регистрирани како известувачи за движењето на непријателските единици.²⁹⁾

Во првите години на револуцијата, функцијата на известувачи во Гостирешко — Прилепско, ја вршеа поголем број железничари и селани од ова подрачје. Соработниците на одредот од железничката станица Слепче и Готиражни секогаш и навреме го известувале одредот за сите движења на окупаторската војска и полицијата по железничката линија Прилеп — Велес. Тие со своите информации му помагале на прилепскиот партизански одред и во најкритичните моменти во текот на јуни 1942 година.³⁰⁾

²⁸⁾ Вера Ацева, Тиквешки селани на стражи, Ратна-сеќања 1941—1945, књига 3, Култура, Београд 1961 година, стр. 140.

²⁹⁾ Санде Груевски, И децата беа користени како известувачи, Заштита, списание на ДСВР на СР Македонија, год. I, бр. 2, стр. 229. Во својот напис Груевски истакнува дека единствено кметот од с. Леуново соработувал со окупаторот, додека сите други кметови од селата во Мавровско го помагале народноослободителното движење.

³⁰⁾ Киро Пунтевски — Партизански соработници во Гостиражни, Заштита, списание на ДСВР на НР Македонија, год. I, — бр. 2, стр. 233. Во написот на Киро Пунтевски посебно е обработена соработката на групата железничари од селото Гостиражни — Прилепско со прилепскиот партизански одред во текот на 1942 година.

Колкава е таа врска на народот со својата војска во чувањето на нејзината безбедност, зборуваат голем број примери и од слободната територија на Дебарца, во која, покрај НО одбори, се формираат и селски стражи, со задача да ги чуваат селата од балисти, но исто така да вршат извидување на селскиот атар, — да го чуваат редот и мирот во селото, да вршат курирска служба за потребите на војската и слично. Куририте од ова подрачје ја вршеле во исто време и функцијата на соработници на известителната служба, собирајќи податоци од окупираната територија, а за потребите на оваа служба.³¹⁾

За врската на народот со службата за безбедност во народно-ослободителната војна зборува, исто така, и еден од нејзините први раководители Цветко Узуновски — Абаз. Во споменатото интервју,³²⁾ тој, меѓу другото, вели:

...„Друга и најмоќна сила на безимената ОЗНА беше самиот македонски народ. Непријателот ништо не можеше да скрие од очите и ушите на стотина илјади луѓе, кои на својот грб ги носеа сите тежини и злочини на окупаторот и домашните предавници. Партијата и другите органи на Народно-ослободителната борба секојдневно беа известувани од народот за отворените и тајни планови и дејства на непријателот.

Скоро секое движење на окупаторската војска и полиција, на контрачетите, балистите и четниците, секоја тајна акција на непријателот — блокада, рација или ненадејни напади благовремено беа откривани од народот и од известителните пунктови на народно-ослободителното движење.

Кратко речено, „безимената ОЗНА“ се состоеше од народот и од организирани пунктови на народно-ослободителното движење“.

Официјално формирање на службата за безбедност

На 13 мај 1944 година со Наредба на Врховниот командант на Народно-ослободителната војска на Југославија другарот Тито при Поверенството на Народна одбрана на Националниот комитет на ослободувањето на Југославија е формирано

³¹⁾ Бригадата на народ, Александар Крстевски — Јулски, Ратна сећања 1941—1945, књига 3, Култура, Београд, стр. 181 и Танаско Трајковски — Левски, Први НОО на територија Дебарце, Ратна сећања..., стр. 47. Сеќавајќи се за известителната дејност на ова подрачје, во својот напис Јулски истакнува дека... „Посебно место во активноста на населението на овој крај зазема известителната служба. Таа функционираше многу добро. Извештаи за движење на разните непријателски единици беа секогаш детални и благовремени. Во оваа работа особено се истакнуваа некои припадници на движењето од редовите на шинтарското национално малцинство кои вршеа курирска служба. Тие донесуваа многу драгоцен податоци“.

³²⁾ Заштита, списание на РСВР на СР Македонија, год. IV, бр. 2, од 1964 година, стр. 110.

Одделението за заштита на народот — ОЗНА. Со тоа и формално беше потврдена веќе постојната организација на Службата за безбедност, која постоеше во воените единици на народно-ослободителната војска на Југославија, во народно-ослободителните одбори на слободната територија и во органите на НОД во неослободените краишта.

Конституирањето на Службата за безбедност во Македонија е извршено нешто подоцна, односно во јуни 1944 година. Конституирањето е извршено на состанокот на ЦК на КП на Македонија и Главниот штаб во селото Равно — Кумановско. Тогаш е формирано и првото раководство на ОЗНА за Македонија.³³⁾ Формирањето на службата за безбедност во Македонија значеше законска потврда и признание на веќе постојниот механизам, изграден во револуцијата, а за зачувување на револуцијата што беше во тек.

³³⁾ Раководството на ОЗНА за Македонија е конституирано во следниот состав: Началник на ОЗНА — Цветко Узуновски — Абаз, шеф на првиот отсек — Киро Миљовски, шеф на вториот отсек — Елисие Поповски, шеф на третиот отсек — Злате Билјановски, а на четвртиот — Блага Попова. Подоцна за помошник началник на ОЗНА за Македонија е поставен Киро Георгиевски — Дејан.